

КАЛОФЕРСКАТА ДАНТЕЛА – МАТЕРИАЛНИ ТЕХНОЛОГИИ, СОЦИАЛНИ ТЕХНОЛОГИИ. ПЪРВИ ОПИТИ ЗА ИНСТИТУЦИОНАЛНО ФИНАНСИРАНЕ НА ДАНТЕЛЕНОИНДУСТРИАЛНОТО УЧИЛИЩЕ В КАЛОФЕР

KALOFER LACE – MATERIAL TECHNOLOGIES, SOCIAL TECHNOLOGIES. FIRST ATTEMPTS FOR INSTITUTIONAL FUNDING OF KALOFER LACECRAFT INDUSTRIAL SCHOOL

Дария Василева (Dariya Vasileva)

Abstract

This study represents the first attempts for state funding of master the lacecraft in Kalofer. They are unsuccessful which inevitably leads to the first limited endeavours for replacing of import artisan equipment with Bulgarian one.

In the first steps of searching of stable institutional funding there are different levels of control of civil culture from different social groups and still a great reliability of the traditional social normative system. It is a significant basis for social implementation of a new livelihood in Bulgaria in the beginning of the 20th century. The development of civil culture in Bulgarian society after the Liberation is not straightforward, it is a complicate and twisting road of rotating interaction and opposing between the old and new social values and standards.

Keywords: *Kalofer lace, funding of lace craft school, municipality, countrymen organization, women society, civil and traditional social-normative culture.*

Настоящото изследване¹ е посветено на пренасянето на европейския занаят плетене на совалкови дантели и вкореняването му на българска почва като местен поминък. Задачата му е да представи двата основни технологични аспекта на създаването на калоферската дантела: материалният и социалният. Показани са идеите за промени в занаятчийския инструментариум. Изследвани са традиционните и модерни „добри социални практики“ в тяхното единодействие и противодействие в опита да се осигури стабилно финансиране на дантелено-индустиалното училище в Калофер. Основната изворова база на изследването са

¹ Студията е резултат от работата на авторката в рамките на Националната програма културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие с финансовата подкрепа на МОН – Република България, РЕШЕНИЕ на МС № 577/17.08.2018 г.

архивът на акад. Никола Начов и изданията на ръководената от него земеделска организация „Калоферска дружба в София“, инициатор за въвеждане на дантелиерския занаят в Калофер (Василева 2016: 166 – 192). Общите права и задължения на родените в едно селище в Османската империя създават силни и здрави връзки на земеделска взаимопомощ и взаимна отговорност, които, вече само на морална основа, се пренасят в Модерната епоха, в свободната българска държава. Още в епохата на Възраждането, голяма част от калоферското население често пътува по работа извън селището, а някои калоферци се установяват трайно на ново местожителство, включително в чужди държави, но без да губят връзка със старите си съграждани. Калофер функционира като селище излъчващо мигранти, като метрополия с диаспора на граждани обединени от съзнание за общ местопроизход, както през Възраждането, така и след Освобождението. Икономическият и интелектуален елит на селището се концентрира в градовете столици – последователно: Цариград, Пловдив, София.

Първото индустриално-дантелено училище в България е открито на 06.09.1910 г. с голям ентузиазъм и с енергичните усилия на обществените организации („Калоферска дружба в София“ и Женското дружество в Калофер) и особено на лидерите на тези организации – акад. Н. Начов и Елисавета Караминкова. Идеята става много популярна сред гражданството в самия Калофер, така че местните власти може би и сами споделят и искат да подкрепят този обществен проект или се виждат принудени да го направят. Калоферската земеделска организация не успява при самото откриване на училището да осигури неговото финансиране от страна на държавата или от регионалната Пловдивска индустриална камара.

От една страна учителката по дантели Донка Шипкова е склонна да подценява важноста на административните правила за оказване на такава подкрепа, включваща представяне на пакет от документи в определени срокове – правилата на модерните времена. Тя закъснява с изработването на правилника на училището, а програма въобще не успява да подготви, тъй като се стреми към опростяване на обучението и максималното му свързване с практиката, но няма ясна концепция как ще реализира това, а очаква бъдещата работа да ѝ даде насоки и идеи. Д. Шипкова не бърза да се снабди с официалния документ за правоспособността си като дантелиерка – отчасти, за да ползва по-дълго социалните си права като студентка (ученичка), отчасти, защото документът, който ще получи, не е пълноценен – тя не е завършила пълния двугодишен курс на работилницата за дантели и бродерии при Художествено-индустриалното училище в София. Сред учредителите няма пълен консенсус по наименованието и ръководството на училището, то няма свой печат. Д. Шипкова предпочита училището да бъде открито от името на „Калоферска дружба в София“ (Василева 2020: 90). Живеейки една година в София като стипендиантка на тази организация, Д. Шипкова има възможността да оцени надеждността и авторитета на „Калоферска дружба в София“ и горещо желае да опроне на нея развитието на дантелиерството в родния ѝ град.

Разчитайки на добре познатите землячески връзки и взаимни задължения Д. Шипкова е доста далеч от мисълта за важността на подкрепата на държавните и регионалните институции. Тя не познава механизмите на тяхната работа, както и социалните технологии за осигуряване на подкрепата им. Впрочем това е характерно за калоферското гражданство като цяло – още М. Фетфаджиев отбелязва нуждата да се развива у калоферското гражданство стремеж и умения за търсене на сътрудничеството на държавните и регионални институции за подкрепа на нови стопански начинания (Фетфаджиев 1902; Фетфаджиев 1908 38 – 46). Д. Шипкова все още смята, че познаването и упражняването на гражданските социални технологии са ексклузивно задължение на калоферския елит. Като редова калоферска гражданка нейната роля е само да посочи подходящо лице за контакт – напр. г-н Манолов от Пловдив – вероятно свързан професионално с Пловдивската индустриална камара. Останалото трябва да е грижа на представителите на социалния елит, в случая на акад. Н. Начов.

Дантелиерката смело делегира на председателя на Калоферска дружба правото да внесе допълнения и уточнения в подаденото от нея заявление до официалните власти: *„Моля съобщете в заявлението, че времето прекарано в Рисувалното училище се смята като в командировка, понеже е в свързка с удостоверението, което ми се издава от Общинското управление“* (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 8).

Д. Шипкова смята за възможно да дава лични тълкувания на служебни документи. От принципна гледна точка тя е права, но от формално-административна – не, тъй като не дантелиерката, а калоферската община трябва да декларира, че образованието в София се приема за служебна командировка. И ако калоферската община не го е направила в издадения от нея документ, затова вероятно има формално-административни пречки. Дантелиерката не се безпокои от очевидната разлика в почерците (при допълването на нейното заявление от акад. Н. Начов) и как би бил възприет такъв необичаен документ от ресорния чиновник. За интелигентната професионална учителка от 1910 г. силата на личния авторитет стои високо над документалната изрядност, традиционните социални ценности доминират решително над модерните.

Впрочем Д. Шипкова не е съвсем неправа. Самото съществуване на коментираното заявление означава, че все пак председателят на „Калоферска дружба в София“ въпреки всичко се опитва да прави постъпки за държавна финансова подкрепа за дантеленото училище в Калофер, опирайки се на личния си авторитет и на авторитета на организацията, която ръководи. Но при тоталната документална неизрядност не е чудно, че тези постъпки завършват с неуспех. Д. Шипкова определено подценява или е напълно незапозната с правилата на функциониране на държавната администрация. В противен случай при цялата си преданост към каузата за въвеждането на дантелиерството като нов женски поминък в Калофер тя би си дала труда да снабди академика навреме с нужния комплект документи. Слабата гражданска култура на провинциалната калофер-

ска учителка от 1910 г. в случая не може да бъде компенсирана от тази на елита. Макар и неосъзнато и непреднамерено Д. Шипкова на практика блокира възможностите калоферското дантеленно училище да бъде подкрепено чрез модерните граждански социални технологии.

В кореспонденцията на калоферската дантелиерка няма и намек акад. Н. Начов да ѝ е отправял критика или бележка, свързана с този проблем. Архивът на академикка го представя като застъпник по огромно количество разнообразни обществени и частни проблеми пред държавните институции (Василева 2016). Навярно недостатъчната модерна административна култура не може да се вмени като лична вина на Д. Шипкова. Тя е по-скоро характерна за нейния социален кръг и като цяло за широките слоеве на българското общество от началото на 20. век.

Впрочем учителката по дантели е първата пострадала от липсата на институционална подкрепа за училището, тъй като това затруднява уреждането на учителската ѝ заплата. Посветена апостолски на своето дело и убедена в подкрепата на местните институции към една важна социалноикономическа кауза, Д. Шипкова като че ли не забелязва личния си материален проблем. Но председателят на „Калоферска дружба в София“ го забелязва (а може би го и очаква). Той не изоставя съгражданката си, която не си е свършила навреме работата, за да подкрепи неговите усилия. Пръв акад. Н. Начов проявява интерес към начина, по който ще бъде уредено професионалното възнаграждение на Д. Шипкова. Ентусиазираната преподавателка отделя на личните си насъщни нужди точно едно изречение от писмото, в което съобщава, че заплата ѝ е неоправена и кметът е обещал това да стане през септември, след което отново се връща към нуждите на училището и научните интереси на академикка (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л.6).

Септември е отминал и в началото на октомври заплащането на учителката в дантеленото училище все още е неуредено: „*Относително моята заплата кметът непрекъснато намира причини да отлага* (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 11)“. Началото на фразата показва, че отново председателят на „Калоферска дружба в София“ пръв е поставил на разискване въпроса за възнаграждението на учителката. Д. Шипкова вече е осмислила трудността на положението си и затова е подробна в отговора си, който заема приблизително половината на едно доста дълго писмо. Все пак приоритет в подреждането на проблемите отново е даден на работата по внедряването на дантелиерството в Калофер: не се преподава теория и рисуване, за да се даде тежест на практическата подготовка и да се скъси максимално времето за обучение; дантелиерството се въвежда в основното и класното училище в рамките на предмета „Ръчна работа“. Започвайки от трето отделение, калоферските ученички изучават плетенето на совалкова дантела 4 часа седмично през по-голяма част от учебната година. Д. Шипкова преподава по осем часа всеки ден в индустриалнодантеленото училище на Калофер, като в часовете, когато преподава в общинското

училище – 8 часа седмично, Д. Шипкова оставя за своя заместничка в дантеленото училище една от госпожите ученички. Така учителката по дантели се придържа към българското традиционно правило, че омъжената жена, дори и ученичка, стои по-високо в социалната йерархия от съученичките си моми.

При невъзможността да осигури държавна финансова подкрепа за дантеленото училище, акад. Н. Начов се опитва да го прикачи към общинското училище на Калофер, т.е. заплатата на учителката да се осигурява от средствата на Училищното настоятелство. За целта той се обръща за посредничество към калоферския кмет П. Джойков. Това поставя кмета в твърде трудно положение и той предпочита първоначално да отлага решаването на въпроса, а по-късно се опитва да го подготви изрядно, или поне прилично в документално отношение. Неговата професионална култура го прави по-добре запознат със социално-правните норми и с тяхното значение в свободната българска държава. Кметът няма желание да надхвърля границите на своите административни компетенции, но е притиснат, от една страна, от волята за действие на калоферския столичен елит и от друга – от обективната необходимост от модернизиране на поминъка на Калофер и от широката обществена подкрепа за дантелиерското училище в градеца. Впрочем кметът внимателно е преценил прерогативите си и в общогражданското събрание за основаване на индустриалнодантеленото училище той поема минимален ангажимент – осигуряване отоплението на две стаи в общинското училище (Василева 2020: 88). Въпросът за заплащането на учителката той смята – не без основание, – че е от компетенциите на Училищното настоятелство.

Първоначално кметът, г-н Джойков, се задоволява просто да отлага във времето решаването на трънливия въпрос – един класически административен похват в Югоизточна Европа. Когато той е изчерпан, кметът започва да отлага, мотивирайки се с необходимостта да се съберат надлежни документи като административно-юридическо обосноваване на търсеното решение.

Най-напред кметът иска официално заявление от „Калоферска дружба в София“ да се повиши заплатата на Д. Шипкова в качеството ѝ на учителка по ръчна работа в общинското училище. Само по себе си това решение не препоръчва много гражданската култура на кмета. Най-вероятно не става дума и за ниска професионална култура, а по-скоро за дипломатично измъкване, за „опипване на почвата“. „Калоферска дружба в София“ е само обществена организация, която няма официални права да въздейства на кмета в Калофер или на Училищното настоятелство. Вероятно П. Джойков иска да провери доколко земляческата организация стои здраво зад своята стипендиантка, а може би и очаква конкретни идеи от елита на диаспората как да се намери подходящо административно решение на въпроса.

Това решение кметът доста бързо намира сам. Втората му идея, вече добре вписваща се в модерната гражданска култура, е да се получи официална санкция от МНП за заменяне на програмата по ръчна работа за момичета в

калоферското училище изцяло с плетене на дантели като първоначално основание да се повиши заплатата на преподавателката. Разбира, се пътят на такова действие е достатъчно дълъг, кметът непременно си е давал сметка за това и за възможността отново да отложи, вече съвсем оправдано, решението на въпроса.

Несъмнено селищната общност оказва някакъв натиск върху кмета в полза на дантелиерката, защото П. Джойков е принуден да отстъпи от позицията, че е нужно решение на централно държавно ниво и да се задоволи с решение на местно ниво, което все пак да освобождава лично него от отговорност. Той предлага калоферските учители да съставят и подпишат протокол за изменение на програмата и повишаване на заплатата на Д. Шипкова, но те отказват: „... намират го за съвсем ненужно и глупаво“ (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 12 – 17). В крайна сметка, отстъпвайки пред съгражданите си, калоферският кмет се опитва поне да документира този натиск, като изисква женското дружество в Калофер да му „рапортира“ за повишаване на заплатата на Д. Шипкова. Този документ той бързо получава.

Калоферския кмет, носител на модерната гражданска култура, се вижда принуден постепенно да отстъпва пред обществения натиск на своите съграждани, у които тази култура не е достатъчно развита. До тук става дума за обществен натиск, оказван само на място – в Калофер, и по тази причина Д. Шипкова информира за това акад. Н. Начов сравнително подробно в писмото си.

Докато г-н П. Джойков изхожда от административните правила, или по необходимост от някакво тяхно подобие, то дантелиерката му предлага възражения от чисто практически характер. По повод искането на кмета да получи специално заявление от „Калоферска дружба в София“, Д. Шипкова репликира: „Аз му напомних, че официалното писмо, което му изпратихте вий по този въпрос заместя всяко заявление затова е излишно да Ви безпокоим повече“ (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 12 – 17). Този цитат показва, че председателят на „Калоферска дружба в София“ е проявил предвидливост и предварително е подкрепил идеята за привързване на дантеленоеиндустриалното училище към общинското училище в Калофер и с това е гарантирал осигуряването на приличен и стабилен доход за преподавателката в него. От друга страна цитатът показва отново, че Д. Шипкова не познава административните правила, за нея е важно съдържанието по същество, а не подходящото му оформяне в определен вид документ.

По повод втората идея на кмета възраженията на дантелиерката са отново от чисто практически характер. Подаването на молба за изменение на програмата по ръчна работа до МНП за Д. Шипкова е съвсем излишно. Задължителната програма по ръчна работа, включваща шев и бродерия, може да се вмести в рамките на два-три месеца, а тъй като МНП по принцип е предвидило възможността програмата по този предмет да се допълва със свободно избрани занимания, съобразно локалните условия и нужди, то, частно в Калофер, може да бъде запълнено с обучение в дантелиерство без изрична

санкция от страна на министерството. Другият важен за Д. Шипкова практически аргумент е, че совалките за дантели все още не достигат за самото дантелиерско училище, така че непосредственото въвеждане на дантелиерство и в основното училище става невъзможно и затова повдигането на въпроса за изменение на програмата в МНП е „съвсем излишно“. Д. Шипкова не коментира и най-вероятно не осъзнава добре стратегията на кмета – чрез предлагания административен ход да отложи решаването на трудния проблем за дълго време.

По повод искането на кмета да се поеме отговорност на локално ниво от училищната колегия, Д. Шипкова съобщава мнението на учителите, без да го коментира. Изглежда, че тя мълчаливо се солидаризира с тяхната преценка. Трудно е да се каже дали учителската колегия съзнателно не иска да поеме съотговорност заедно с кмета, или си дава сметка, че едно такова решение би я поставило в известен конфликт с началниците ѝ? Дали учителската колегия мисли, че кметът е кмет, за да поема отговорност сам, още повече че кметовете в Калофер се сменят достатъчно често и в този смисъл са подходящи „бушони“, докато учителските работни места все пак са относително по-постоянни? Или учителският колектив в едно малко провинциално градче, подобно на своята представителка Д. Шипкова има в 1910 г. все още достатъчно ниска гражданска култура и не разбира стремежа на кмета към административно-документална изрядност, или поне към нейното подобие?

Единствено Женското дружество в Калофер подкрепя безусловно едновременно и Д. Шипкова, и кмета, като осигурява на последния искания документ. Моторът на женското дружество, Ел. Караминкова, е получила висше образование в чужбина (Генчев и Даскалова 1988: 160; Капралова 2013: 7 – 8; Начов 1990: 373 – 379). Тя е тясно свързана с елита на калоферската общност и нейната гражданска култура надхвърля тази на локалната съгражданска общност. Вероятно затова ѝ е по-лесно да се постави в положението на кмета и да съчувства на неговите желаниа.

Все пак аз съм склонна да дам по-голяма тежест на практическите съображения на дружеството. От една страна това е обществена организация, която не е в толкова непосредствена зависимост от държавната администрация и може да бъде по-свободна в действията си в сравнение с градския кмет или учителската колегия. От друга страна, и това е още по-съществено, Женското дружество в Калофер и лично Ел. Караминкова се бори за контрол върху индустриалнодантеленото училище. Случаят е подходящ за печелене на актив.

Резултатът от тази административно-гражданска борба е, че в началото на октомври 1910 г. Д. Шипкова е назначена като учителка, издържана от общината на Калофер с 60 лв. месечна заплата и то считано от началото на 1911 г. Д. Шипкова веднага изразява разочарованието си, тъй като предишният ѝ собствен микробизнес ѝ е носил по 80 лв. месечно плюс допълнителни доходи при разни случаи. Кметът изразява съчувствие, но се аргументира с това, че

общината е бедна и е положил големи усилия в общинския съвет, за да прокара заплата ѝ като перо в разходния бюджет.

Недоволната дантелиерка вади своя голям коз – тя заявява на кмета, че ще пише на акад. Н. Начов и ще помоли почитаемата Калоферска дружба да се заеме с въпроса. Г-н П. Джойков ѝ предлага да изчака до ново свикване на съвета, изразявайки надежда, че ще изходатайства повишаване на заплата ѝ с 20 лв.

Кметът свиква общинския съвет на Калофер в противопожарен порядък. Само след четвърт час колективният управителен орган е гласувал решение до известна степен удовлетворяващо дантелиерката. Предлагат да заплатят труда ѝ за четирите месеца от 1910 г., пропуснати в предходното предложение, 4 месеца по 60 лв. – 240 лв. Изплащането им ще стане на части, като отново започне от началото на 1911 г. През октомври калоферската община вече не разполага с финансови резерви, от които да плати непосредствено на своята учителка. Закъснялото възнаграждение за 1910 г. ще се изплаща по 20 лв. на месец, което не съвсем почтено се представя като увеличение на заплата на учителката на 80 лв, но дантелиерката не дава вид, че забелязва тази подробност. При това за ваканционните месеци юли и август учителката няма да получава заплата.

Мълниеносната реакция на калоферския кмет и на общинския съвет показват колко голям е авторитетът на столичната земляческа организация в метрополията. Никой, който претендира да има някаква ръководна позиция в Калофер не желае да си създава проблеми с елита на диаспората.

Д. Шипкова вече е погледнала право в лицето на материалните си проблеми и мисли за тяхното перспективно разрешаване: „[...] *яко и да предвидят повече много мъчно изплащат тук. По-преди получавях 20 лв. месечно (като учителка по ръкоделие в общинското училище – б.м.) и едвам ми ги изплащаха през 5-6 месеца, но тогава беше друго, защото не разчитах само на тях (а на частния си бизнес като шивачка – б.м.) Откакто съм си дошла все заеми и вересии правя и сега съм много неспокойна, какво ще се прави, ако тази работа се протака повече време* (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 12 – 17)“. Все пак дантелиерката е намерила верния лост за въздействие върху кмета и общинския съвет и моли академика отново да ходатайства в нейна полза (а това значи и в полза на делото, защото училището не може да функционира без учителка). Д. Шипкова моли акад. Н. Начов отново да пише на кмета: „*Само Вашето влияние и това на „Дружба“ могат да подействат*“ (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 12 – 17). За всеки случай Д. Шипкова си е дала труд да снабди ходатая си с аргументи, с мнението на съгражданите си в метрополията, което, вербализирано от представителите на местния елита на диаспората, ще повлияе несъмнено на г-н П. Джойков – калоферци са недоволни, че градският лекар, който е на държавна месечна заплата от 360 лв., получава допълнителна субсидия от общината 120 лв. месечно: „[...] *пък за едно такова дело, което сигурно е вече, че ще подигне града, не отпускат*“ (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 12 – 17).

От личните си проблеми Д. Шипкова елегантно се връща към своята мисия – икономическото повдигане на Калофер чрез дантелиерството – и е щастлива да увери академика в обществената подкрепа на общото им дело. С грижата си за него тя завършва писмото си, като в послеписа съобщава, че е писала на г-н Матеев в Цариград и той е отговорил, че е изпратил колета със совалки.

Първите опити на Д. Шипкова да българизира дантелиерския инструментариум, поради острия дефицит, остават неуспешни. Ползването на услугите на търговец от западната граница сочат на доставяне на вносни совалки. Ел. Караминкова лично и калоферският социален елит продължават да отстояват схващането, че европейският занаят трябва да се започне „по европейски“ – с вносни инструменти и материали.

Акад. Н. Начов пише на калоферския кмет и получава от него задоволителни обещания, за което информира в писмо и дантелиерката. По този повод Д. Шипкова отговаря: „*Вашето писмо ме окуражи много. Благодаря сърдечно за старанията, които полагате за уреждане на училището както и частно моето положение*“ (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л.18 – 23). Благовъзпитаната калоферска девойка поставя на първо място общия интерес и едва на второ своя личен интерес. Но нейният личен интерес е същностна част от общия интерес за функциониране на дантелиерското училище, вече добре уредено на място, и затова учителката смята за възможно да даде предимство в писмото на материалното си положение. То не е осигурено на практика въпреки постигнатата договореност и постъпките на председателя на „Калоферска дружба в София“ пред кмета на метрополията. За съжаление по този въпрос няма никакви други сведения освен писмата на дантелиерката. В архива на акад. Н. Начов в НА БАН се съхраняват писма на кмета П. Джойков, но в тях не се коментират въпросите за заплащането на дантелиерката, въпреки че академикът ги е поставял в писмата си. Вероятно става дума за уговорка при лична среща между акад. Н. Начов и калоферския кмет, като в същото писмо се споменава, че кметът е пътувал до София. По въпроси, които не се вписват изрядно в административния ред, кметът Джойков предпочита да поема устни, а не писмено фиксирани ангажименти.

Д. Шипкова пише, че г-н П. Джойков е обещал на председателя на „Калоферска дружба в София“, но в следствие е решил друго. Тъй като е научил от академика, че училището още не е легализирано официално от МНП (Министерство на народното просвещение), то той нямал право да действа пред Училищното настоятелство да гласува за заплатата на Д. Шипкова. Училищното настоятелство „не познава“, както пише учителката, дантелената индустрия или по-точно не е убедено в ползата от нея, за да „направи тази жертва“, т.е. да включи заплатата на учителката в бюджета си. Това би могло да стане след 2-3 години, когато видят резултата. Това, което местният калоферски елит предлага на учителката си по дантели, е да чака произвеждането на търговете за общинските гори. Ако останат излишни суми, ще ѝ гласуват

заплата, но няма да я получава редовно (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л.18-23).

Калоферският кмет е неприятно притиснат между изискванията на модерната гражданска култура и традиционното уважение към авторитетната личност. Мисля, че веднага след изясняването на неуредения статут на училището, П. Джойков е взел своето решение, но е предпочел да откаже не на акад. Н. Начов лично (и в негово лице на целия столичен калоферски елит, обединен в „Дружба“), а да откаже лично на дантелиерката в Калофер. Предположението на Д. Шипкова, че кметът е взел едно решение, а след това го е променил, отразява по-скоро лично нейната нагласа на преосмисляне на начините за разрешаване на материалните ѝ проблеми и подсигуриране бъдещето на дантеленостранството на училището.

Кметът П. Джойков се старае да лавира между ценностите на традиционната и модерната гражданска култура. Той е в наистина трудно положение. П. Джойков цени високо възможните ползи, които би могъл да получи от „Калоферска дружба в София“ и като кмет, и като калоферец лично, и се старае да запази добри отношения със землячката организация. Той самият е привърженик на идеите за модернизация на Калофер и гледа на дантелиерството като на възможност в тази насока, а и като на възможност за трупане на личен актив. Но кметът се реализира професионално в рамките на модерната гражданска култура и нейните норми са приоритетни за него, макар че под натиска на традиционните норми на поведение е принуден при възможност да завоалира това. Като кмет за него икономическата модернизация на Калофер е грижа, но наистина „последната грижа“ – след запълване на всички дупки в общинския бюджет. Калоферското население от метрополията няма вкус към дългосрочни икономически програми и неговият кмет, който гради и лична кариера, е принуден волю-неволю да се съобразява с това.

Училищното настоятелство е представено като крайно консервативно в мисленето си. Докато кметът е готов да отпусне последният излишък от общинската каса в обозримо близко бъдеще от 3-4 месеца, то училищните настоятели смятат, че биха могли да финансират дантеленото училище след 1-2 години, едва когато видят резултатите от него. Те не се питат как ще просъществува училището в този период, за да може да се докаже ползата от дантелиерството за Калофер. Училищните настоятели отлагат готовността си за помощ за момент, когато тя вече би била практически излишна. Впечатляващо е, че влиятелни в града хора, каквито се избират в училищното настоятелство, са толкова консервативно настроени и то след активната пропагандаторска работа на землячката организация сред градската общност. Позицията на училищното настоятелство подчертава пионерния характер на делото за въвеждане на дантелиерския занаят в Калофер.

Д. Шипкова вече осъзнава ограничените възможности на традиционната земляческа солидарност в епохата модерн и е принудена да модернизира собственото си мислене:

„[...] щом Вий (акад. Н. Начов – б.м.) не можяхте да окажете нужното влияние над него (П. Джойков – б. м.), никой друг не ще може, затова да се обърнем към други източници на поддръжка. [...] Дружба има влияние навсякъде, затова най-добре ще бъде да се подаде от страна на „Дружба“ заявление до Министерството или Търговската камара, за да се ходатайства да вземат грижата за издръжка на дантелиерскоиндустриалното училище в Калофер. Да се изтъкнат заслугите на всички за отваряне на училището²[...] да се помолви да се отпусне само възнаграждението на учителката, докато училището съществува.

Аз се надявам, че Министерството или Търговската камара ще удовлетворят молбата. Имаме и хора, които ще подкрепят. Ученичките са 42. Сега е край на годината и всички кредити са изчерпани, но поне за догодина“ (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 18 – 23).

Чрез личния си опит, след като е изчерпала възможностите на локалната земляческа подкрепа, провинциалната дантелиерка е осъзнала необходимостта от търсенето на подкрепата на новите граждански институции на регионално и общонационално ниво. И това, след като г-н М. Фетваджиев с подкрепата на „Калоферска дружба в София“ е пледирал за това писмено и устно почти десетилетие (Фетваджиев 1902; Фетваджиев: 39 – 46). Д. Шипкова емоционално е привързана към традиционните социални ценности, приятно ѝ е да се върне в спомена, когато е усещала зад себе си земляческата подкрепа, държи да бъдат споменати заслугите на всички, допринесли за откриването на училището. От една страна това е спазване на традиционната за калоферци социална технология за подробно благодарене, за признаване и поощряване на заслугите на всекиго (Василева 2020:93). В новата променена ситуация тази стара социална практика лесно се преоформя в рамките на представата за общогражданско действие в името на определена цел, което трябва да импонира на новите административни структури на гражданското общество. Това в същност е представата на елита на земляческата общност. Не може категорично да се твърди, че провинциалната дантелиерка вече е усвоила тази идея, но със сигурност се приближава до нея.

В 1910 г. новите административни структури на гражданското общество функционират отчасти на основата на персонал, възпитан в епохата на Възраждането, и затова чрез модерните граждански институции могат да се прокарват традиционни социални практики на земляческа взаимопомощ. Точно по този начин Д. Шипкова си представя реализирането на своя план – „нашите хора“ ще настояят за подкрепа на „нашето дело“. Осъзнавайки нуждата

² Вече изброени в предходно писмо

да търси подкрепата на модерните структури на гражданското общество, Д. Шипкова все още не напредва в познанията си как конкретно функционират тези структури. Нейните аргументи са чисто практически. Индустриално-дантеленото училището има 42 ученички – т.е. заслужава да бъде подкрепено. Дантелиерката все още е далеч от мисълта за акуратно подготвяне на документите на училището, необходими за кандидатстване за субсидия. Тя се стреми към уреждане на финансирането на учителската заплата от гражданските институции веднъж за винаги – „докато училището съществува“. Д. Шипкова не разбира, че гражданските институции работят с регламентирани срокове и се ориентират към крайно подпомагане, към насърчаване на стопански предприятия, които да стъпят на собствените си крака, да минат към самофинансиране. Единственото, което калоферската дантелиерка ясно е усвоила от съвременната си социално-административна култура, е знанието, че последното тримесечие на годината не е подходящо време за кандидатстване за субсидия.

Д. Шипкова е дълбоко уверена в силата на своята кауза. Тя не се съмнява, че ще бъде подкрепена от регионалните и централните институции, независимо от това, че не знае и не спазва правилата, по които те работят. Впрочем конкретните постъпки за субсидия тя по подразбиране делегира на акад. Н. Начов и не проявява и сянка от самоинициатива в това отношение. По-скоро тя е ангажирана с мисълта как ще уреди материалното си положение, докато получи очакваната субсидия. За целта тя моли акад. Н. Начов да настоя пред кмета, да ѝ изплатят поне възнаграждението ѝ като учителка в общинското училище за периода септември – декември 1910 г., както ѝ е обещано от П. Джойков – по 60 лв. месечно. Тук най-вероятно дантелиерката се позовава на кметското обещание, коментирано в предходното ѝ писмо, защото за ново кметско обещание не се споменава. Д. Шипкова не успява да осъзнае факта, че нелегализираното училище в аспекта на гражданската култура, освобождава кмета от по-ранните му обещания. Дантелиерката просто е използвала подходящи лични връзки, за да се осведоми, че училищното настоятелство не е разисквало заплата ѝ и няма протоколно решение по въпроса. Тези факти Д. Шипкова съобщава на своя земляк-покровител без всякакъв коментар, просто, за да разполага с тях, както той намери за добре. Липсата на пряк отказ от страна на кмета пречи на учителката по дантели да осмисли до край факта, че нейната права кауза всъщност е извън административния ред. А калоферският кмет, притиснат между правата кауза на дантелиерството и неговото високо покровителство от земляческият елит, от една страна, и от административния ред, от друга страна, е принуден да лавира, използвайки административни похвати.

Д. Шипкова с удоволствие се връща към темата за практическата страна на работата си. Тя дава на акад. Н. Начов някои факти, от които той би могъл да се възползва при евентуалните му постъпки за училището – не е съвсем

ясно дали по собствена инициатива, или по негова молба. Тя работи часа седмично в основното училище, 4 часа в класното и 36 часа в дантелено-индустриалното училище. Тук ще отбележа, че ако училищното настоятелство гласува заплата на Д. Шипкова само като на учителка в общинските училища, няма как да ѝ даде 60 лв. възнаграждение за 32 часа труд месечно – това не би съответствало нито на нивото на общото ѝ образование, нито на неясния статут на недовършеното ѝ професионално образование. И самата Д. Шипкова е писала, че за работата ѝ като учителка по ръчна работа в калоферските общински училища преди 1910 г. ѝ е заплащано по 20 лв. месечно за същия хорариум, който изработва и сега. Училищното настоятелство няма как да увеличи заплатата ѝ три пъти, без да е признато административното обвързване на дантеленоиндустриалното училище с общинските училища. От гледна точка на правилата на модерната градска култура ситуацията е патова за всички: и за кмета, и за училищното настоятелство, и за председателя на „Дружба“, и за самата учителка по дантелиерство.

Все пак Д. Шипкова работи със стоицизъм и вдъхновение. Тя е щастлива да съобщи на акад. Н. Начов за успехите си, обещаващи бързо постигане на поставената цел – нов поминък за жените в Калофер. Основното училище е най-доброто място за агитация, за да се заинтересуват момичетата от възможността за нов поминък. За четири месеца ученичките в трето отделение на основното училище ще са усвоили задължителната програма и от там нататък ще се обучават изключително в дантелиерство в рамките на часовете по ръчна работа. Д. Шипкова предвижда, че още в основното училище момичетата ще могат да научат: „[...]някои дантелки, които ще ги ползват с 30-40 стотинки на ден“ (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 18 – 23). Всъщност това е отлична заработка за десетгодишни момичета, като се има пред вид, че по това време в текстилните фабрики девойките получават надница от 30-70 ст. на ден, а мъже, глави на семейства, получават на чарковете за гайтан надница от по 1 лв. (Павлов: 320, 328). Заинтересувани от новия поминък още в основното училище, след неговото завършване, ученичките ще могат да продължат в дантеленоиндустриалното училище.

Учителката е горда да съобщи, че от Прага се очакват всеки момент да пристигнат 2 000 совалки, така че всяка ученичка от основното училище ще има поне половината от необходимия брой за пълен комплект совалки. Не е уточнено кой е финансирал тази поръчка. Основното пособие от занаятчийския дантелиерски инвентар все още пристига директно от Европа. На това се държи като на вид гаранция за качеството на работата. За по-обемистите елементи на занаятчийския инвентар, които са по-трудни и по-скъпи за транспортиране, не се споменава нищо – нито във връзка с обучението в основното училище, нито в дантеленоиндустриалното училище, където вече са постъпили 12 жени повече от първоначално определената бройка, за която е предвидено оборудването. Несъмнено при този бърз темп на нарастване на броя на ученичките

не е възможно да се удържи принципът за фирмено оборудване изцяло от Европа. Неизбежно занаятчийският инструментариум започва да се българизира, най-напред от едрите и лесни за копиране предмети, каквито са стативът и валакът, които, без това да се декларира изрично, може би вече започват да се изработват на място.

В локалната съгражданска общност при йерархизираните взаимни задължения се оказва невъзможно да се удържи принципа за ограничено, но висококачествено обучение. Допълнително приетите ученички, несъмнено с някакви протекции, представляват около 40% от първоначалния брой. Очевидно има препоръки, на които не може да бъде отказано. Въпреки това преподавателката е изпълнена с енергия и ентузиазъм и работата я вдъхновява да преодолява трудностите.

Д. Шипкова може да се похвали, че повечето ѝ ученички от дантеленоиндустриалното училище вече са започнали да изработват дантели, които биха могли да се предлагат за продажба. Така че създаването на пазар за калоферската дантела вече е въпрос от първостепенна важност. Д. Шипкова е планирала да изпрати дантели в София на 05.01.1911 г., когато обикновено се провежда калоферската вечеринка: „[...] за да се уверят сътрудниците на делото, че идеите им се реализират. Това ще бъде реклама за нейния (на калоферската дантела – б. м.) нови поръчки“ (НА БАН, ф.63, а.е. 838, л. 18 – 23).

Учителката по дантели разчита на земляческата организация за пазар на произведенията на своето училище. Земляците ще бъдат първите потребители и първите рекламиращи новата продукция „от уста на уста“ и същевременно гарантите за нейното качество. В представите си за създаването на пазар за калоферската дантела Д. Шипкова остава традиционалистка – тя предпочита да се опира на правилата за земляческата взаимопомощ, отколкото да търси специализираните услуги на професионалисти търговци.

Акад. Н. Начов се е опитал да съобщи деликатно на Д. Шипкова, че легализирането на дантеленоиндустриалното училище среща определени трудности. Наред с документалните проблеми, има и спънки от субективен характер, които в крайна сметка ще се окажат непреодолими. Академикът се опитва да събере допълнителна информация, с надежда да намери някакъв компромис. „Препъни камък“ в легализацията на калоферското дантеленоиндустриално училище се оказва накърненото самолюбие на г-н Павлов, калоферец от софийската общност, с очевидно достатъчно високо макар и неизвестно за мен социално положение. Г-н Павлов е очаквал персонална покана за общоградското събрание по повод създаването на дантеленоиндустриалното училище, като някои от организаторите на събранието са мислили същото и са го предложили. Главният организатор, Ел. Караминкова, взема решение да няма персонални покани. Персоналното внимание към г-н Павлов би изисквало персонално внимание и специална покана за участие и към други видни съграждани, което би затруднило прокарването на разделителната ли-

ния между „видните“ и не дотам видните съграждани – трънлив проблем на земяческите взаимоотношения в модерната епоха (Василева 2003: 87). Д. Шипкова може само да изрази съжалението си за пропуснатата добра възможност да се окаже внимание на необходим човек. Твърде късно тя се сеца за компромисната възможност г-н Павлов да бъде поканен персонално като представител на „Дружба“, така че да се удовлетвори неговото честолюбие и същевременно да се избегне класифицирането на местните граждани по влиятелност. Такава идея сочи, че г-н Павлов принадлежи към столичната калоферска общност. Но г-н Павлов никога не е участвал в настоятелствата на „Калоферска дружба в София“, представянето му като неин делегат би било само реверанс към неговото високо служебно положение.

Дантелиерката не може да даде допълнителна информация, която да служи за изясняване на проблема. Без такава информация акад. Н. Начов не може да намери път за дипломатическо посредничество.

При недоокомплектоваността на документите дали личното накърнено честолюбие, или личният конфликт се оказват решаващи за съдбата на дантеленоиндустриалното училище в Калофер. Сред елита на калоферската софийска общност се появяват личности, които избират да утвърдят себе си не чрез служене на общото земяческо благо, а против него. Администраторът, владеещ механизмите на действие на гражданската култура, може да бъде и опора, и препятствие за своите съграждани. Индивидуализмът започва да нарушава системата от взаимно обвързване на земяците.

Калоферското дантеленоиндустриално училище си остава неподкрепено финансово от централната държавна администрация, въпреки че по-късно създадени дантелиерски училища (например в Копривщица), получават такава подкрепа.

Липсата на ясно и надеждно финансиране и увеличаването на броя на ученичките неизбежно се отразява на материалните технологии. Части от вносният занаятчийски инвентар по необходимост се заместват с български. Но доколкото елитът на калоферската общност в София се стреми към дантели, аналог на европейските, тези първи опити се предприемат практически, без да се обявяват официално.

В първите стъпки за търсене на надеждно институционално финансиране ярко се открояват различни нива на владееене на гражданската култура от представители на различни професионални и социални групи в Калофер. Усвояването на гражданската култура в малкото провинциално градче е достатъчно слабо 30 години след създаването на модерната българска държава.

При липсата на институционална финансова подкрепа дантеленоиндустриалното училище в Калофер успешно започва съществуването си, опирайки се на традиционната земяческа взаимопомощ, но вече осъществявана не в рамките на селището, а в рамките на широката калоферска диаспора. Традиционната социално-нормативна култура е най-надеждната и подходяща люлка, за въве-

ждането на един нов поминък в България от началото на 20. в. Но прилагането на старите норми за земеделска взаимопомощ вече се опосредстват от една модерна гражданска организация – „Калоферска дружба в София“.

Рожба на новото време, на гражданското общество, земеделските организации в България съдействат за плавния и постепенен преход от традиционна към гражданска соционормативна култура. В тази посока действат и професионалистите, заемащи административни постове, но гражданите, дори и сравнително образованите, са носители предимно на традиционните норми. Развитието на гражданската култура в българското общество след Освобождението далеч не е праволинейно постъпателно, а по скоро представлява сложен и криволинеен път на редуващи се взаимодействия и противостояния на старите и новите социални ценности и норми.

Литература

Василева, Д. 2003. Ловешката земеделска организация в преход от традиционното към гражданското общество. – В: Симеонова, Г. /съст./ *Проблеми на българската градска култура, Т. 2, Институции – създатели на нова духовност*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София, 70 – 109. [Vasileva, D. 2016. Loveshkata zemljacheska organizatziya vprehod ot traditziionното kam grazdanskoto obstesvo. – V: *Problemi na balgarskata gradska kultura, 2, Institutzii sazdateli na nova duhovnost*, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, Sofia, 70 – 109.

Василева, Д. 2016. Академик Никола Енев Начов и неговия архив в Научния архив на БАН като извор за етнологията. – В: *Есенни четения Сборяново. От находката до витрината*, 11, изд. „Фабер“, В. Търново, с. 166 – 192. [Vasileva, D. 2016. Akademik Nikola Enev Nachov i negoviya arhiv v Nauchniya arhiv na BAN като izvor za ethnologiyata. – V: *Esenni cheteniya Sboryanovo. Ot nahodkata do vitrinata*, 11, I „Faber“, V. Tarnovo, 166 – 192].

Василева, Д. 2020. Калоферската дантела: материални и социални технологии. Създаване на дантеленоеиндустриалното училище в Калофер през 1910 г. – В: *Антропология, Т. 7, Югозападен университет „Неофит Рилски“*, България 76 – 97. [Vasileva, D. 2020. Kaloferskata dantela: materialni i sotzialni tehnologii. Sazdavane na dantelenoindustrialното uchiilitze v Kalofer през 1910 g. – V: *Anthropology, 7, South-West University „Neofit Rilski“*, 76 – 97].

Генчев, Н. и Кр. Даскалова. Съст. 1988. *Българската възрожденска интелигенция*. Енциклопедия, Държавно издателство „Д-р Петър Берон“, София. [Genhcev, N. Kr. Daskalova 1988. *Sast. Balgarska vazrozdenska inteligentziya. Entziclopedia, Darzavnoizdatelstvo „D-r Petar Beron“*, Sofia].

Капралова, Н. 2013. И ще господарува мъжът ти над теб. Архив на семейство Елисавета и Христо Караминкови, Академично издателство „Проф.

Марин Дринов“, София.[Kapralova, N. I ste gospodaruva mazat ti nad teb. Arhiv na semeistvo Elisaveta i Hristo Karaminkovi, Akademichno izdatelstvo „Prof. MarinDrinov“, Sofia.

Начов, Н. 1990. *Калофер в миналото*, София: Земиздат. [Nachov, N. 1990. Kalofer v minaloto, Sofia: Zemizdat].

Павлов, А. 1912. Икономическото развитие и състояние на гр. Казанлък. – В: *Казанлък в миналото и днес*, 1, София, Печатница на Нар. Осигур. Д-во „Балкан“, 280 –335. [Pavlov, A. Ikonomicheskoto rasvitie i sastoyanie na grad Kazanlak. – V: *Kazanlak v minaloto i dnes*, 1, Sofia, Pechatnitzana Nar. Osigor. D-vo „Balkan“, 280 – 335].

Фетфаджиев, М. 1902. *Поминъка на градеца Калофер имнение за подобряването му в бъдеще*, Русе. [Fetvadziev, M. 1902. *Pominaka na gradetza Kalofer I tnenie za podobryavaneto mu v badeste*, Ruse].

Фетфаджиев, М. 1908. Как да се действа за въздигане поминъка на Калофер. – В: *Сборник на калоферска дружба*, Т. 1, София, Печатница и лит. на Григор Т. Паскалев, 31 – 46. [Fetvadziev, M. 1908. *Kak da se deistva za pominaaka na Kalofer*. – V: *Zbornik na Kaloferska družba, 1*, Sofia, Pechatnitza i lit. Na Grigor T. Paskalev, 31 – 46].

Научен архив на Българска академия на науките, ф. 63, Акад. Никола Енев
Начов

Гл. ас. д-р Дария Василева

Институт за етнология и фолклор с Етнографски музей

Българска академия на науките

Ул. „Московска“ № 6А

1000 София

E-mail dariapanova@abv.bg